

WPROWADZENIE

O zmianach politycznych w Polsce roku 1989 mówi się i pisze dużo. Dyskurs społeczno-polityczny nie słabnie, niezmiennie pełen jest emocji, skrajnych kategoryzacji i oskarżeń. I w sumie nic dziwnego — choć bowiem toczy się on w teraźniejszości, jednocześnie sięga korzeni obecnego systemu politycznego, kwestii jego legitymizacji, odpowiedzialności za zmiany, podziału na zwycięzców i przegranych.

Dyskurs naukowy na ten temat także rozwijał się w ciągu minionych trzech dekad intensywnie, a zarazem przebiegał w sposób zasadniczo stonowany. Wachlarz podejmowanych wątków jest szeroki: obejmuje zarówno analizy źródłowe, pozwalające na rekonstrukcję kluczowych wydarzeń 1989 roku, śledzenie roli rozłożonych w czasie procesów społeczno-politycznych, które przyczyniły się do porozumienia między opozycją a władzą, jak i spojrzenie na te procesy poprzez biografie ich bohaterów. I o ile w pierwszych latach po przełomowym 1989 roku były to postaci z pierwszej linii frontu polityki, o tyle ostatnimi czasy w zasięgu uwagi naukowców znaleźli się bohaterowie drugiego planu, w tym przegrani spadkobiercy dawnej PRL.

W sposobie opowiadania o okresie przemian politycznych znaczącą rolę odgrywa stosowany aparat pojęciowy. W tym tomie przewijają się głównie dwa określenia. Pierwszym jest tytułowy „przełom”, co zwraca uwagę na gwałtowność i rozmach zmian, a także nieodwracalność końca pewnej epoki. Drugie to „transformacja”, czyli rozłożony w czasie proces adaptacji

owych zmian, przebiegający w poszczególnych sferach w sposób zróżnicowany i niekoniecznie zsynchronizowany. Obydwa pojęcia traktowane są przez autorów w sposób komplementarny. Kolejne wektory niniejszego tomu to „kultura” i „polityka”. Również one nie są postrzegane jako byty samodzielne, lecz jako splecione ze sobą w sposób nierozzerwalny sfery działalności ludzkiej.

Co nowego wnosi niniejszy numer „Kultury i Społeczeństwa” do debaty o roku 1989? Przede wszystkim zaprasza do wypróbowania nieco innej perspektywy. Takiej, która wykracza poza dyskurs polsko-polski, a specyfikę politycznych przemian wpisuje w szerszy geograficzny, ale i chronologiczny kontekst.

Taką optykę przyjmuje Magda Latkowska, opowiadając o języku przełomu w kontekście przemian politycznych w NRD¹. Na tle znanych szerszemu kręgowi czytelników wydarzeń zwraca uwagę na rolę i zaangażowanie w nie jednej grupy — pisarzy. Jednocześnie podkreśla nieheterogeniczność tej grupy — zróżnicowanie ze względu na biografie czy miejsce pobytu jej poszczególnych członków. Pokazuje, jak twórcy oficjalnego nurtu definiowali swoją odpowiedzialność za losy NRD, do końca postulując reformy przy zachowaniu istniejącego systemu politycznego i jak coraz bardziej nieprzystawalna stawała się ich ocena bieżących wydarzeń do równoległe rodzących się i ewoluujących oczekiwań społecznych. I choć zasadniczo jest to tekst o wschodnioniemieckim doświadczeniu okresu przełomu, to pokazuje on dające się uniwersalizować mechanizmy — jak choćby kwestia odpowiedzialności elit intelektualnych za przebieg przemian społecznych czy odrealnienie ich myślenia w porównaniu z tym, co przeżywały i postulowały szerokie kręgi społeczeństwa.

Odważną zmianę perspektywy proponuje także Krzysztof Okoński. W artykule o wizerunku Niemców w polskich obrazach filmowych okresu transformacji pokazuje on potencjał polskiego kina, który mógłby uzupełnić — jego zdaniem — niemiecką kulturę pamięci o zjawiskach, które były doświadczeniem mieszkańców dawnej NRD. Tym samym postuluje,

---

¹ Pomysł publikacji artykułów pojawił się w wyniku konferencji „Poland 1989: Negotiations, (Re)Constructions, Interpretations”, która odbyła się w październiku 2019 r. w Halle z inicjatywy tamtejszego Centrum Studiów Polonoznawczych im. Aleksandra Brücknera we współpracy z Europejskim Centrum Solidarności w Gdańsku. Magdalena Latkowska i Marta Karkowska prezentują tu przygotowaną na potrzeby tej publikacji wersję referatów, a Krzysztof Okoński i Andrzej Turkowski podjęli nowe wątki. Pierwotny referat Okońskiego pt. „Drugorzędny drugi obieg. W trzydziestą rocznicę zniesienia cenzury w Polsce” został opublikowany w: „Perspektywy Kultury”, 4 (2020), s. 285–301, zaś referat Turkowskiego ukaże się niebawem pt. „A Return to Prometheanism: The Space of Opinion on Russia and Eastern Policy in Post-communist Poland” na łamach „Europe-Asia Studies”.

a właściwie swoją analizą już pokazuje, jak może funkcjonować kulturowy transfer jednostkowego narodowego doświadczenia. Transfer, który staje się jednocześnie relatywizacją, pozwala bowiem spojrzeć na siebie oczami zewnętrznego odbiorcy.

Dwa kolejne teksty poświęcone są wątkom, nieeksplloatowanym na co dzień w dyskursach poświęconych przemianom politycznym w Polsce. Na przykładzie losów politycznych Andrzeja Drawicza, tłumacza i popularyzatora kultury rosyjskiej, Andrzej Turkowski szkicuje skomplikowane losy środowisk eksperckich w nowej konstelacji politycznej. Unaocznia, jak nie tyle zakorzeniecie w doświadczeniu PRL, ile ewaluacja własnych poglądów i indywidualna ocena bieżącej sytuacji politycznej, będąca w opozycji do mainstreamowych poglądów badanego okresu, stały się przyczyną izolacji Andrzeja Drawicza w dyskursie publicznym.

Jednostkowe doświadczenie przełomu politycznego i wynikające z tego konsekwencje są jednym ze szczególnie widocznych wątków tekstu autorstwa Marty Karkowskiej. Choć jasno osadzony w sferze polityki, nie jest on jednak polityczną migawką, opiera się bowiem na wywiadach z politykami prowadzonych w dwóch punktach czasowych — wkrótce po transformacji i trzydzieści lat później. Są to rozmowy, które relatywizują trwałą sprawczość polityki. Z jednej strony pokazują, co prawda, jak kontekst polityczny wpływa na przebieg rozmów, a jednocześnie porównując fragmenty chronologicznie różnych wypowiedzi autorka pokazuje, jak argumentacja polityków zmieniała się na przestrzeni lat — od reprezentowania stanowiska swojej partii po reprezentację własnych poglądów. Ewolucyjny charakter transformacyjnych ocen widoczny jest na przykładzie zwrotu w wypowiedziach rozmówców Karkowskiej, którzy początkowo nie kwestionowali nieodwracalności zmiany ustroju, aby w latach późniejszych podkreślać brak jej legitymizacji.

Podobnie można zdefiniować kolejną, równie ważną propozycję niniejszego tomu: uchwycenie w tekstach Andrzeja Turkowskiego i Marty Karkowskiej płynności indywidualnych ocen procesów politycznych po 1989 roku, w połączeniu z refleksją nad dynamiką poszczególnych biografii, pozwala spojrzeć na dyskursy transformacyjne nie w czarno-białych kategoriach i zakwestionować ich statyczność. Dyskusja przecież wciąż trwa i nic nie zapowiada jej szybkiego finału.

PAULINA GULIŃSKA-JURGIEL

Aleksander-Brückner-Zentrum für Polenstudien

Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg

paulina.gulinska-jurgiel@geschichte.uni-halle.de